

INVESTIREA DR. DEMETRIU RADU ÎN FRUNTEA EPISCOPIEI GRECO - CATOLICE DE ORADEA ȘI PRIMELE REACȚII ALE ROMÂNILOR SĂTMĂRENI (1903)

SORIN VASILE HENDEA

Promovarea pe scară largă a culturii românești în Transilvania dualistă s-a realizat prin biserica - ortodoxă și greco-catolică - și școală, două instituții a căror activitate și idelauri sunt complementare, cu atât mai mult cu cât acestea, împreună, au ridicat "conștiințe purtătoare de ideal național", dovedindu-se a fi "ostași creatori și apărători ai culturii spirituale și materiale ale poporului român din toate vremurile și din toate provinciile românești"¹.

Abordarea unor probleme privind sistemul educațional românesc din Transilvania perioadei dualiste², ne-a permis să trasăm o serie de concluzii privind eficiența acestor raporturi dintre biserică și școală. Ierarhii bisericii românești, fie ortodocși sau greco - catolici, au înțeles prioritatea promovării culturii românești, dovedindu-se a fi adevărați apărători ai școlilor populare românești.

La loc de funte între ierarhii Episcopiei greco - catolice de Oradea, sub a cărei păstorire se găseau și o parte din parohiile comitatului Sătmăr, se înscrie numele *Dr. Demetriu Radu*, ierarhul suprem al acestei episcopii începând cu anul 1903.

Numirea noului episcop orădean s-a relizat printr-o "Diplomă imperială"³, purtând semnătura lui Wlassics Gyula, ministrul maghiar al cultelor și instrucțiunii

1. Marcel Știrban, *Biserică și școală. Spiritualitatea greco - catolică în viziunea lui Nicolae Iorga*, în *Convergențe europene. Istorie și societate în epoca modernă*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1993, p.52.
2. Sorin Vasile Hendea, *Învățământul confesional românesc din Protopopiatul ortodox Beiuș (jud. Bihor) în perioada 1912 - 1918*, în curs de apariție în *Satu Mare - Studii și comunicări*, Idem, *Contribuții privind învățământul românesc bihorean în perioada 1914 - 1919. Liceul greco - catolic "Samuil Vulcan" din Beiuș*, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești*, vol.III. Alba Iulia, 1997, pp.139-146; Idem, *Noi contribuții documentare cu privire la concentrarea învățătorilor români din Protopopiatul ortodox Beiuș (jud. Bihor) în perioada anilor 1914 - 1916*, în *Munții Apuseni*, anul III, nr.1-2, Oradea, 1997, pp.3-10; Idem, *Încercări de combatere a analfabetismului în satele românești din Bihor în primele două decenii ale secolului al XX-lea*, în curs de apariție în *Analele Universității de Vest "Vasile Goldiș" Arad*.
3. Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.B.A.N.), *fond Episcopia greco - catolică Oradea*, dos.f.1-2.

publice la acea dată. În actul menționat, al cărui original se păstrează în limba maghiară la Arhivele Naționale - Direcția Județeană Bihor, sunt subliniate calitățile Dr. Demetriu Radu, cele care au stat de altfel la baza numirii sale în fruntea Episcopiei orădene. În documentul amintit se vorbește despre "un comportament lăudabil și avantajos, cu o experiență științifică, culturală și un exemplar și plăcut dialog prin care se remarcă scumpul nostru credincios", merite pe care le-a dobândit, se arată în continuare în materialul citat, "în timpul conducerii sale chibzuite a bisericii lugojene"⁴.

Ministrul maghiar al cultelor și instrucțiunii publice, Wlassics Gyula, recurge, în vederea numirii noului episcop, la "virtutea dreptului nostru suprem", la drepturile moștenite de la bravii înaintași "preafericii regi maghiari", cei care de-a lungul timpului "au sprijinit o parte a bisericilor aparținătoare Ungariei și regiunilor anexate de aceasta (subl. ns. - S.H.)". În virtutea tuturor acestor drepturi au decis ca "din acest moment (mai 1903 - n.n.) sus-numitul Dr. Demetriu Radu să fie recunoscut ca episcop legal, incontestabil (subl. ns. - S.H.), să fie tratat precum slugile lui Dumnezeu, cu mult respect și îngăduință, iar în fața autorității sale impunem supunere în toate lucrurile..."⁵.

Numirea Dr. Demetriu Radu în fruntea Episcopiei greco - catolice a Oradiei a fost întâmpinată cu multă simpatie de către reprezentanții protopopiatelor și ai parohiilor românești aparținătoare episcopiei orădene⁶, văzând cu toții în persoana noului episcop un apărător al culturii românești transilvănene.

Instrucția școlară cunoscuse numeroase transformări în ultimele decenii, rezultat al legilor adoptate de statul maghiar începând cu anul 1868. Aceste legi aveau menirea de a ridica nivelul cultural al locuitorilor Imperiului austro - ungar, urmărind "schimbarea întregului sistem educativ"⁷, însă s-au dovedit a fi mai puțin benefice în ceea ce privește învățământul românesc. Sărăcia și lipsurile cu care se confruntau școlile românești, mentalitatea țaranului român și neimplicarea statului maghiar în sprijinirea sistemului educațional nemaghiar au făcut ca școlile confesionale românești să nu mai corespundă exigențelor impuse de legislația maghiară și să permită astfel autorităților de la Budapesta declanșarea procesului de desființare a lor sau de transformare în școli cu limba de predare maghiară.

Împotriva acestei politici antișcolare s-au ridicat numeroase voci, venite cu precădere din partea ocrotitorilor de școală și biserică. În această ordine de idei se înscrise, spre exemplu, poziția adoptată de vicarul episcopal Vasile Mangra, acesta pledând pentru "salvarea școalelor naționale", și pentru neacceptarea compromisurilor care ar leza "autonomia bisericii și așezămintelor ei culturale"⁸.

4. *Ibidem*, f.1.

5. *Ibidem*, f.2.

6. *Ibidem*, dos.334, f.118-122; f.127-130, f.148.

7. Mánn Miklós, *Oktáspolitika a dualizmus korában* (Instrucția publică în perioada dualismului). în *Magyarországáról és Európáról* (Despre Ungaria și Europa), Budapesta, 1966, p.79.

8. D.J.B.A.N., fond: *Protopopiatul ortodox din Beiuș*, inv.1057, dos.125, f.155.

Vicarul ortodox Vasile Mangra face un apel, cu această ocazie, la preoțimea și învățătorimea românească, cerându-le acestora să explice poporului faptul că "stratificarea școalelor nu are de consecință nici un fel de ușurare a poporului", întrucât aplicarea acestor măsuri ar însemna "ca toate averile nemișcătoare... cum sunt edificiile școlare, locuințele învățătoarești, clădirile laterale, intravilanele, grădinile și pământurile școlare să fie cedate statului cu drept de proprietate, sau cu drept de folosință pe vecie"⁹.

Gravitatea faptului se datora și faptului că puterea în Ungaria a fost preluată de către Istvan Tisza. Omul politic maghiar considera bisericile naționale, în special pe cele românești, ca fiind periculoase pentru stat întrucât "au deplină autonomie culturală, iar limba liturgică română este în măsură să constituie stat în stat"¹⁰. Aceeași persoană își exprima temerea în parlamentul maghiar vis-a-vis de unele complicații care ar putea să prindă contur și chiar să ia unele proporții dat fiind faptul că "românimea organizată sub masca bisericii din punct de vedere național, fiind în relații slabe cu statul, s-ar desprinde de acesta și ar cădea ca un fruct copt în brațele României"¹¹.

În vederea anihilării bisericii românești transilvănene, a eliminării ultimelor focare de cultură național - românească, s-au dus numeroase tratative, fiind proiectate mai multe scenarii. O mare victorie va obține statul maghiar în anul 1912, atunci când un număr de 83 de parohii greco - catolice românești au fost încorporate în mod abuziv la nou-înființata Episcopie greco - catolică maghiară de Hajdudorog¹², după cum urmează: 44 parohii aparținătoare de Episcopia Oradea, însumând 44.839 suflete, 4 parohii aparținătoare Episcopiei Gherla, însumând 9.657 suflete și 35 parohii aparținătoare Arhiepiscopiei Blajului, cu un total de 18.719 suflete¹³.

Această episcopie maghiară a cuprins și un număr de 46 parohii greco - catolice sătmărene. Desprinse la finele anului 1918 de Hajdudorog, ele vor forma la 18 noiembrie al aceluiași an *Vicariatul Național Român Greco - Catholic de la Carei*, singurul organism românesc care a funcționat în această parte a țării în primele luni ale anului 1919, atunci când aceste teritorii nu trecuseră încă efectiv sub administrație românească¹⁴.

Speranțele clerului și ale învățătorilor români, ale tuturor credincioșilor români din Eparhia Oradea, se îndreptau spre noul episcop. Aceasta întrucât

9. *Ibidem*, f.22, vezi și Sorin Vasile Hendea, *Contribuții documentare...*

10. Liviu Maior, *Contribuții la istoria raportului Biserică - Putere în Transilvania (1867 - 1918)*, în *Convergențe europene...*, p.179.

11. *Ibidem*.

12. Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867 - 1918)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Sibiu, 1986, pp.106-120.

13. *Ibidem*, f.113.

14. Viorel Ciubotă, *Vicariatul Național Român din Carei*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997.

Demetriu Radu făcea dovada maturității sale, având o bogată experiență profesională, cât și o serioasă pregătire teologică, fiind absolvent al școlilor din Aiud și Blaj, urmând apoi, începând cu anul 1879, "Institutul Sfântul Atanasie" și Colegiul de Propaganda Fide de la Roma, obținând, după șase ani, doctoratul în teologie¹⁵. Credincioșii români și "păstorii" acestora așteptau deopotrivă un sprijin ferm din partea noului episcop, în vremurile dificile ale primelor decenii ale acestui secol.

În acest context se înscriu desigur și reacțiile românilor sătmăreni, al căror ecou se va face auzit prin intermediul preoților și al învățătorilor care-i reprezentau în fața episcopului. Vom puncta în acest sens Scrisoarea de felicitare a noului episcop din partea "*Reuniunii învățătorilor români din Arhi-Diaconatul părților sătmărene*", din 2 iunie 1903¹⁶. Este vorba despre o scrisoare de felicitare, dar în același timp reprezintă și un apel adresat noului episcop în vederea luării unor măsuri care să aibă ca efect îmbunătățirea situației critice în care se găsea școala confesională românească, întrucât, se arată în continuare în amintitul document, "suntem foarte strâmtorați în vitregia timpului și a împrejurărilor nefaste". Sătmărenii semnatari sunt convinși de sprijinul pe care-l vor primi din partea lui Demetriu Radu, plecând de la premisa că "școala este fiica Bisericii", ea neputând fi abandonată în momentele "nefaste" pe care le traversa. Dintre persoanele care au semnat acest important act ne-au reținut atenția: Felician Bran, arhidiacon, președintele Reuniunii; Lazăr Fernea, membru al Comitetului Central; George Pteancu, președintele Filialei Carei; Mihail Marcu, vicepreședinte al Filialei Mădăras; Vasiliu Lucaciu, învățător, Dimitriu Firoiu, învățător al Despărțământului Carei, Iosif Pataky, membru al Comitetului și notar ad-hoc.

Învățătorii sătmăreni au apelat cu încredere și speranță la noul episcop, fiind-ule cunoscută sensibilitatea care-l caracteriza pe acesta atunci când era vorba despre cultura românească. Dr. Demetriu Radu era conștient de importanța dezvoltării sistemului românesc, antrenându-se în procesul de apărare a acestui segment cultural, sprijinind atât școlile de preoție cât și pe cele ale mirenilor.

De altfel istoricul Nicolae Iorga va surprinde peste doar câțiva ani rolul determinant jucat de aceste școli românești la acea dată, considerând, pe bună dreptate, că toate aceste școli veneau "tocmai la ceasul lor, când se încheiau izvoarele de lumină, mai umile, ale mănăstirilor pentru a duce mai departe grija pentru cartea românească și statornicind legături noi cu cultura creștină a Apusului"¹⁷.

O scrisoare similară celei primite din partea Reuniunii învățătorilor sătmăreni, i-a fost expediată episcopului orădean din Careii Mari, la data de 23

15. Pr. Dr. Ioan M. Popa, *Istoria Bisericii Universale și a Bisericii românești de la origini până în zilele noastre*, Casa de Editură "Viața Creștină", Cluj Napoca, 1994, pp.288-289.

16. D.J.B.A.N., fond: *Episcopia greco - catolică Oradea*, dos.334, f.127.

17. Nicolae Iorga, *Neamul românesc din Ardeal și Țara Ungurească*, volII, București, 1906, pp.408-419.

mai 1903. Această nouă adresă, anterioară de altfel celei mai sus menționate, purta semnăturile preoților din parohiile greco - catolice sătmărene, dovedindu-se a fi, la rândul ei, "încărcată" de emoții și speranțe¹⁸.

Semnatarii acestei scrisori sunt mulțumiți cu noul episcop, întrucât acesta este unul, care "s-a adăpat la izvorul sciințelor Cetății etrne (Roma - n.n.), a respirat aerul roman, s-a crescut în umbra monumentelor romane și ale Vaticanului". Drept urmare clerul greco - catolic și, implicit, credincioșii sătmăreni, se arată în continuare în documentul citat, sunt cu inimile încărcate de speranță, așteptându-se din partea noului episcop Demetriu Radu să înțeleagă "dorințele, îngrijirile și luptele" credincioșilor români ale acestor ținuturi "în aceste vremuri grele". Se mai așteaptă din partea domniei sale să fie "solid în condiția sa, înțelept în proiectele sale, ecuitabil (echitabil - n.n.) în alegerea mijloacelor spre a le duce îndeplinirile..." și, desigur, să apere "independența provinciei noastre bisericești și caracterul românesc al diecezei Orădene (subl.ns. - S.H.)".

Tocmai de aceea, se arată în finalul acestei scrisori, "clerul și poporul credincios din arhi-diaconatul părților sătmărene și districtul vecinaș al Vășadului își depune omajul (omagiul - n.n.) profundeii sale venerațiuni la treptele tronului vostru episcopesc..."¹⁹.

Se pare că speranțele și proiectele credincioșilor sătmăreni aparținători episcopiei Orădene au fost realiste și întemeiate, ele bucurându-se de înțelegerea și sprijinul noului episcop. Este însă la fel de adevărat și faptul că nu întotdeauna s-a reușit soluționarea favorabilă a numeroaselor probleme existente, dar eșecurile trebuiesc puse pe seama acelor "vremuri grele"²⁰ pe care le trăiau cu toții în acești primi ani ai secolului al XX-lea.

Ideile care au caracterizat și au conturat întreaga existență a Dr.-ului Demetriu Radu creionează de altfel personalitatea acestuia. prin intermediul profesorului beiușan Constantin Pavel facem cunoștință cu acest personaj, iubitor și apărător al culturii românești. Din relatarea profesorului Pavel aflăm că D. Radu "a luptat mult pentru menținerea și asigurarea institutelor de învățământ. Soarta acestor așezăminte l-a preocupat în cea mai largă măsură". Și toate acestea în condițiile în care "exigențele pedagogice și greutatea vieții creșteau pe zi ce mergea". Pătrundem, de asemenea, prin intermediul eruditului profesor beiușan, în realitățile începutului de secol, atunci când, cu fiecare zi scursă "se înteteau și amenințările guvernelor ungurești", astfel încât episcopul orădean "nu... putea întrevădea clipa când guvernul într-o dimineață vine și pune mâna pe tot ceea ce a adus pentru cultura românească"²¹.

18. D.J.B.A.N., fond: *Episcopia greco - catolică Oradea*, dos.334, f.121-122.

19. *Ibidem*.

20. *Ibidem*, f.121.

21. Pr. Iacob Radu, *In memoriam - prinos memoriei Episcopului Dr. Demetriu Radu*, Tipografia Litografică Românească S.A., Oradea, 1930, pp.45-46.

Se pare că în timpul păstoririi episcopului D. Radu "s-au zidit ori restaurat în dieceză: biserici, case parohiale și școale", domnia sa înțelegând a organiza periodic întâlniri și consfătuiri cu "profesorii și superiorii internatelor". Obișnuia adesea "a le asculta durerile și dorințele, îi mângâia și povățuia în greaua lor slujbă ce trebuiau să o poarte cu multă răbdare și abnegațiune, sub controlul sever și șicanele directorilor supremi și a comisarilor guverniali"²².

Episcopul a sprijinit și cu fonduri materiale biserica și școala românească, totalitatea ajutoarelor și funcțiilor mai importante realizate de episcopul orădean în timpul vieții sale ridicându-se la considerabila sumă de 1.288.652 lei. Las aceasta se mai adăuga și marea sa fundațiune auxiliară al cărei capital se ridica la finele anului 1926 la 5.163.779 lei²³.

Demetriu Radu s-a dovedit a fi și un consecvent apărător al intereselor bisericii greco - catolice românești. Va întreprinde în acest sens mai multe vizite la Roma, de o semnificație aparte dovedindu-se a fi vizita din 1 - 15 martie 1912, realizată în vederea prezentării unui memorandum "în chestia înființării episcopiei de Hajdudorog". În memoriul adresat Papei, episcopul orădean "dovedea falsitatea statistice prezentate din partea guvernului ungar și netemeinicia argumentelor aduse de către acela într-un lung memorandum către Sfântul Scaun", în vederea anexării unui număr considerabil de parohii greco - catolice românești la noua episcopie greco - catolică maghiară de Hajdudorog²⁴. Decizia luată de Papa Piu al X-lea a fost însă favorabilă înființării episcopiei maghiare, aceasta contrar realității din teritoriu. Venerabilul Pontif va recunoaște greșeala săvârșită câțiva ani mai târziu, împărtășind această constatare, se pare, episcopului Vasile Hossu în termeni foarte simpli: "Mi hanno ingannato!", adică "M-au înșelat!"²⁵.

Greșeala va fi remediată de Papa Benedict al XV-lea, care în iunie 1919 emite un decret către parohiile românești anexate la Hajdudorog în 1912 reveneau acum la formula inițială²⁶. Mulțumirea episcopului Demetriu Radu a fost atât de mare încât în aceeași lună realizează o vizită canonică în cele 42 de parohii ce fuseseră atribuite spre păstorie (ele aparținând de Comitatul Sătmar) și unde "i s-a făcut o primire grandioasă și a fost întâmpinat cu nespusă bucurie"²⁷.

Departate de a fi epuizat informațiile cu privire la implicarea episcopului Demetriu Radu în procesul de promovare și sprijinire a culturii românești în ținuturile sătmărene și, implicit, a celei transilvănene, în sensul larg al termenului, a bisericii românești și a învățământului confesional, în studiul de față ne-am

22. Idem, *Istoria Diecezei române - unite a Orăzii Mari (1777 - 1927)*, Tipografia "Ateneul", Oradea, 1932, p.182.

23. *Ibidem*.

24. *Ibidem*, f.184.

25. *Ibidem*, f.185.

26. Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p.128.

27. Dr. Iacob Radu, *In memoriam...*, p.35.

propus să realizăm un punct de plecare în vederea aprofundării temeinice, în timp, a acestor probleme.

Ne-am propus cu alte cuvinte să direcționăm cercetarea spre ținuturile sătmărene, acolo unde evenimentele culturale majore erau receptate cu promptitudine de către intelectualitatea românească a acelei perioade²⁸, subliniind interesul românilor din aceste ținuturi pentru menținerea și apărarea caracterului românesc al propriilor școli și biserici²⁹.

În această ordine de idei numirea Dr. Demetriu Radu în fruntea Episcopiei greco - catolice de Oradea o considerăm ca fiind una benefică pentru aspirațiile credincioșilor greco - catolici sătmăreni, într-o perioadă de criză a principalelor instituții culturale românești: biserica și școala.

THE INVESTMENT OF DR. DEMETRIU RADU AS LEADER OF THE GREEK - CATHOLIC BISHOPRIC FROM ORADEA AND THE FIRST REACTIONS OF ROMANIANS FROM SATU MARE (1903) (SUMMARY)

Dr. Demetriu Radu was a leader of the Greek - Catholic Bishopric from Oradea in 1902 - 1920, being an ardent defender of Romanian culture.

To the Greek - Catholic Bishopric from Oradea were belonging, also, a part of the parishes from Satu Mare, since 1903 under direct jurisdiction of new bishop. Thus, his investment as supreme hierarch of this bishopric had a large response in Romanian world from Satu Mare. The voice of these Romanians was heard through teachers and priests, authors of tow congratulations letters for the new bishop.

The letter sent by "The reunion of the Romanian teachers from Archidiaconry of Satu Mare region" had a emotional significance, the teachers wanted an improvement of the critical state of Romanian confessional education.

Same meaningful essence was the letter addressed to the bishop by the priests from Satu Mare region, these ones expecting a bettering "in these hard times".

28. D.J.B.A.N., fond: *Episcopia greco - catolică Oradea*, dos.334, f.121-122 (este vorba despre scrisorile adresate de intelectualitatea românească din ținuturile Sătmăruului cu ocazia investirii episcopului D. Radu în fruntea Eparhiei orădene).

29. Consultați în acest sens: Bujor Dulgău, *Reuniunea învățătorilor greco - catolici din Arhidiaconatul Sătmăruului*, în *Acta Musei Porolissensis*, XX, Zalău, 1996, pp.227-284.